

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА

УДК: 323.25+342.7

Примљено: 07. јануара 2010.

Прихваћено: 05. марта 2010.

Оригинални научни рад

Српска политичка мисао

број 1/2010.

год. 17. vol. 27.

стр. 109-132.

Александра Мировић

Институт за политичке студије, Београд

КРИЗА ЛЕГИТИМНОСТИ И ПРЕСТАНАК ПОЛИТИЧКЕ ОБЛИГАЦИЈЕ, ИЛИ ПРАВО И ДУЖНОСТ ГРАЂАНСКЕ НЕПОСЛУШНОСТИ

Сажетак

У чланку се указује на неопходност постојања сталног и континуираног процеса легитимизације политичке власти, јер у једном демократском друштву власт не може почивати на некаквој *a priori* обезбеђеној и трајној легитимности, нити на тзв. аутолегитимизацији. У супротном, при одсуству или заказивању таквог легитимизацијског процеса, долази до кризе легитимитета која, у случају озбиљног дефицита овог својства власти, може произвести ситуацију у којој не само да је могућ престанак важења политичке облигације грађана на послушност, већ је непослушност онда и њихова грађанска дужност. Сходно томе, настоји се испитати да ли је могуће прецизно утврдити на којој тачки или на ком свом степену криза легитимности изискује престанак ове политичке облигације, и које су то области које улазе у легитимизацијски основ и које, стога, морају бити предмет критичке анализе приликом сваког тестирања легитимитета неке конкретне политичке власти.

Кључне речи: политичка власт, криза легитимности, политичка облигација, грађанска непослушност, природно право, позитивно право, „законско неправо”, „надзаконско право”, људска права, „позитивирано природно право”, легитимизацијски основ, демократска уставна држава.

Питања легитимности политичке власти и политичке облигације грађана на послушност међусобно су тесно повезана, јер су то две стране такорећи истог проблема. Како В. Становчић каже: „Проблем легитимности је у ствари само на други начин постављено питање основа или принципа политичке облигације грађана”.¹⁾ Такође, непосредно везано за ову проблематику је и питање грађанске непослушности, која подразумева одређен однос грађана према власти и њеним нелегитимним одлукама, изражен у њиховом неприхватању и одбацивању или, пак, кршењу истих. Због тога, анализа грађанске непослушности захтева и испитивање принципа легитимности власти, као и утврђивање основа и карактера политичке обавезе на послушност.

Кроз историју политичке теорије и праксе изналажени су веома различити принципи и коришћена су разна средства у циљу рационализације политичке власти и оправдања обавезе грађана да јој се покорavaju. Но, на савремене теорије политичке облигације и легитимности, као и с њима повезане теорије грађанске непослушности, пресудан утицај имале су идеје друштвено-уговорне теорије: о ограниченој влади формираној по пристанку и са сагласношћу грађана, о двостраности, квалификованости и релативности политичке облигације, као и о постојању извесних неотуђивих природних права човека; а што је све заједно водило постулирању узајамне зависности и обостраних обавеза власти и грађана. С тим што се по овим „савременим уговорним теоријама, друштво и власт стално преиспитују и друштвене одлуке доносе путем преговарања и споразумима, тако да друштвени уговор више није само хипотеза, већ средство владања које се непрекидно примењује”.²⁾

Тенденција која је дуго доминирала политичком теоријом, а добрим делом је још увек присутна, јесте настојање да се тај пристанак и сагласност грађана тумаче као подршка коју они дају политичким властима, па се онда легитимност власти своди на веровање (убеђеност) већине припадника друштва у њену исправност, на основу чега је они и прихватају, уз спремност да јој исказују послушност. То је последично водило снажном развоју јавно-мнењских истраживања, којим се управо тежи да се утврди и измери подршка коју код грађана имају поједине политичке опције. Велики утицај на широко прихватање оваквог становишта извршио је Карл Фри-

1) Војислав Становчић, „Проблеми легитимности политичке власти”, *Глас*, CCCLXVI, књига 26, САНУ, Одељење друштвених наука, Београд, 1992, стр. 49.

2) „Друштвени уговор”, одредница у: Бошко Мијатовић, Илија Вујачић, Танасије Маринковић, *Појмовник либералне демократије*, Службени гласник, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2008, стр. 50.

дрих (Carl J. Friedrich), који је у масовној подршци грађана видео искључив основ легитимности власти.³⁾ Међутим, такав концепт легитимности, заснован само на масовној подршци, преузак је и не може обезбедити основ за ваљано тестирање легитимитета власти. Јер, иако је већинска подршка грађана веома значајна и чак нужна, она није самим тим и довољан услов легитимности неке власти. О томе сведоче сви они случајеви тоталитарних режима XX века који, и поред тога што су имали масовну подршку грађана, нису имали својство легитимности. Осим тога, и демократска власт може, такође, у неким случајевима, постати нелегитимна. Путем добијања подршке грађана на фер и слободним изборима, свакако да се обезбеђује начелна легитимност власти у једном демократском друштву. Но, то не значи да је свака власт која је формирана на легалан начин и која функционише у складу с принципом легалности, увек и по принципу аутоматизма легитимна. Не може једном дат пристанак грађана, приликом формирања власти, значити некакву *a priori* дату трајну легитимизацију. Другим речима, „основ власти се у динамици друштвеног развитка мора непрестано обновљати и потврђивати у раду и *одговорности* представника. Власт није само резултат ауторизације”.⁴⁾

Стога се у савременој теорији захтева сталан и континуиран процес легитимисања политичке власти, јер уколико би он заузео, то би значило кризу легитимности која, у случају озбиљног легитимацијског дефицита, може произвести ситуацију у којој не само да је могућ престанак важења политичке облигације грађана на послушност, већ је непослушност онда и њихова грађанска дужност. То произлази отуда што политичка обавеза грађана према некој власти мора бити сразмерна степену њене легитимности. Тако да „ако некој власти мањка то својство, она се можда и може дуго одржавати, али ако се она не промени, пре или касније долази до тога да такву власт престану слушати, тј. покоравати јој се они којима влада”.⁵⁾ Поред тога, полазећи од става да је леги-

3) Карл Фридрих је легитимност одредио као „чињенично питање да ли већина оних који под једну власт потпадају за ту владавину верује да је заснована на исправном наслову” (Carl J. Friedrich, *Man and His Government*, MacGraw, New York, 1963, стр. 232-46; према: В. Становчић, „Проблеми легитимности политичке власти”, *op. cit.*, стр. 58). Касније ће и многи други, попут Липсета (S. M. Lipset) и Истона (Easton), прихватити овакву формулацију легитимности и у своје дефиниције тог појма унети елемент веровања и убеђења грађана у исправност и целисходност власти и постојећих политичких установа. Због тога ће овакве дефиниције легитимности и бити назване „Friedrich like”.

4) Милан Матић, *Човек и политика*, у: Милан Матић, *Одабрана дела*, књ. IV, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 51.

5) Наведено према: Војислав Становчић, „Проблеми легитимности политичке власти”, *op. cit.*, стр. 46.

тимност, као једна од кључних категорија политичке науке, нормативног карактера, инсистира се на томе да се њено испитивање не може ограничити само на анализу подршке коју власт ужива у друштву, односно анализу датих основа и начина функционисања власти (легалности њеног формирања и функционисања), већ да се мора спровести много шире критичко тестирање које би укључило не само оно што је „дато”, него и оно што је „задато”; а то значи и оне „услове које једна власт *‘треба’* да испуни да би се могла прихватити као легитимна”.⁶⁾ Такво схватање је уобличено као последица развоја грађанске самосвести илити њихове критичке свести о природи политичке облигације и основама легитимности власти, а чиме је „померена граница између *‘права’* моћника и дужности поданика”.⁷⁾ Иако је питање легитимности власти веома старо питање, у смислу да су се прибављањем легитимности, изналагањем и формулисањем њених основа и принципа, бавили политички теоретичари и практичари, али и други, од најстаријих времена; такође, иако је током историје криза легитимности власти била малтене хронична појава, тек је, с развојем савремене демократске теорије и праксе, модерно друштво с либерално-представничким системом одговорне власти, који захтева не пуку пасивну послушност, већ пристанак грађана и њихову политичку партиципацију, постало свесно ове кризе и њених последица, као и потребе њеног превазилажења на начин који неће угрозити демократске тековине цивилизацијског развитака.

Они разни принципи који су током историје коришћени за потребе легитимизације власти, произлазили су из одређених легитимизацијских средстава која су у том смислу била веома функционална, а која се, по мишљењу В. Становчића, могу свести на три различите врсте: право, религију и различите политичке и идеолошке формуле⁸⁾. Мада ни једно од ових средстава „рацио-

6) *Ibid.*, стр. 43.

7) В. Становчић, „О основама и карактеру политичке облигације грађана”, *Анали Правног факултета*, бр. 1-4, Београд, 2001, стр. 4.

8) Становчић користи израз „политичке и идеолошке формуле” за означавање посебне врсте легитимизацијског средства у смислу Москиног (Gaetano Mosca) појма политичке формуле, а то значи „у смислу политичке платформе у име које се једна политичка класа обраћа онима којима управља и очекује њихово покоравање” (према: Војислав Становчић, *Власт и слобода*, Удружење за политичке науке, Чигоја штампа, Београд, 2003, стр. 334). Моска је желео нагласити да у развијеним друштвима владајуће класе своју власт не оправдавају само на основу чињенице да је фактички поседују, већ теже изналагању сложенијег и потпунијег основа легитимизације. Политичке формуле, као скупови одређених исказа и ставова у функцији легитимизације власти, поред политичких идеологија у ужем смислу (којима је легитимизација власти тј. политичког система непосредна функција), обухватају и појам идеологије у ширем смислу, одн. сва она различита учења која имају политичко-идеолошку конотацију.

нализације” власти није до данас изгубило своју легитимацијску улогу, неким од њих се придаје већи или мањи значај или је, као у случају религије, њихова употреба у те сврхе изобичајена и формално онемогућена, већ у зависности од одређене средине, њене културе и традиције, као и врсте тамошњег режима и облика политичког система. Тако, на пример, док у развијеним демократским друштвима, са секуларизованим државама, религија више не може, или макар не би требало, да фигурира као средство легитимизације власти, у оним где су верски закони инкорпорирани у позитивно државно право, односно где се ово право темељи на верским прописима (као у случају тзв. шеријата), и где не постоји раздвојеност цркве и државе, а посебно где је на делу формализован верски фундаментализам, овом средству легитимизације се још увек придаје пресудан значај. Такође, свако од ових средстава легитимизације не искључује истовремено коришћење и других таквих средстава, јер су она у ствари комплементарна, а пошто појединачно могу бити недовољна, обично се међусобно и комбинују. Таква средства могу бити употребљена за потребе легитимизације власти како од стране политичких идеолога, доктринара, теоретичара, па и оних који претендују да буду научни посленици, и других друштвених актера (који углавном легитимизацији теже како би се, утврђивањем основа власти, обезбедило опште добро и помирили супротстављени интереси и захтеви, као и различита очекивања), тако и од стране самих практиканата политике, тј. представника власти (који процесом легитимизације желе да придобију подршку грађана и обезбеде њихову послушност како би учврстили и олакшали свој положај). Како су, наиме, услед егзистенцијалних и психолошких разлога, веома дубоки корени човекове потребе за друштвеном организацијом, а што значи и за номичним поретком са уређеним односима, који подразумева и нужно постојање друштвеног ауторитета, легитимизација политичке власти је општедруштвена потреба. Због тога, она и јесте двострани чин. Али, када сами властодршци конструишу легитимацијски основ своје власти и на њему засновано сопствено објашњења због чега им се грађани морају покоравати, уз својевољно наметање неке легитимизацијске процедуре, или пак када нека политичка снага, која не мора бити на власти, нуди сопствену представу о својој улози за основ своје легитимности, тада је реч о тзв. аутолегитимизацији.⁹⁾ Ова врста једностране легитимизације, међутим, у свом крајњем исходшту, има веома ограничен домет: „Више чинилаца може ути-

9) Аутолегитимизација се обилато користила у социјалистичким државама, док је истовремено тема легитимности политичке власти у стручним анализама ту била избегавана.

цати на то да и таква легитимизација буде прихваћена, али чим се околности промене поставиће се питање сигурнијих или трајнијих (рационалнијих) темеља легитимности. Ако се тој потреби друштва не удовољи или се она чак и не примети, онда то може бити узрок кризе легитимности...¹⁰⁾ Постоји још једна специфична врста легитимизације власти - тзв. негативна легитимизација. Овај релативно чест начин оправдања и рационализације власти подразумева коришћење недостатака и омражености старе власти у функцији легитимисања нове; а у ту сврху користи се и синтагма „стари режим” која, поред критике старог, имплицира и априорну легитимизацију новог режима.

Не пренебрегавајући легитимизацијски значај ни других поменутих средстава, овде ћемо посебну пажњу обратити на право као један такав инструмент, с обзиром на то да је искуство показало да оно, иако на први поглед може изгледати неспорно и прихватљиво као довољан легитимацијски основ, крије у себи извесне замке, будући да може на један прилично софистициран начин да произведе више него опасне последице, у виду легитимисања разних недемократских и антилибералних одлука власти која је у начелу демократска, али исто тако и у виду легитимисања неког ауторитарног, па чак и тоталитарног режима. За ову потоњу могућност довољно упозоравајући је случај доласка Хитлера и његове националсоцијалистичке партије на власт, у складу са правом и легалном процедуром, тј. Уставом тадашње Вајмарске Републике.

Право, као скуп унапред и свима познатих општих правила која на релативно рационалан начин регулишу односе и сукобе у друштву, успоставља легалност као „сагласност нижих норми са вишим и усаглашеност понашања са таквим правилима”.¹¹⁾ Поред тога, право може, под одређеним условима, обезбедити и легитимност власти и њених одлука, и то је тзв. легитимитет кроз процедуру (Ј. Хабермас /Jürgen Habermas/). Но, подвлачимо да су за то потребни посебни услови које обликују одређени чиниоци: прво, то је могуће уколико се конституисање и функционисање власти и њене одлуке заснивају на правним правилима која су временом постала традиција (као што је случај, на пример, са више од две стотина година старим америчким уставом); али и то зависи од другог и кључног чиниоца, а то је квалитет и рационалност права, то јест целокупног правног система. То значи да би право могло бити основ легитимности власти једино ако постоји претходна легитим-

10) В. Становчић, *Власт и слобода*, *op. cit.*, стр. 328; такође, видети и цео одељак: „Легитимизација је двострани чин”, у: *Ibid.*, стр. 327-34.

11) *Ibid.*, стр. 332.

ност самог права. Другим речима, неопходна је, како је то назвао Дејвид Дајзенхаус (David Dyzenhaus), „легитимност легалитета” (*legitimacy of legality*)¹² као *conditio sine qua non* правне легитимизације политичке власти.

Проблем је, међутим, у томе што се овај кључни фактор легитимизације путем права често маргинализује, па се легитимитет своди само на легалност као такву; у смислу да се нешто што се сматра легалним, дакле, сагласним са законом тј. неким правним извором, аутоматски проглашава и легитимним, без обзира на вредности-циљеве и својства тог правног извора или уопште датог правног система. Али, то никако не може бити легитимитет у правом или потпуном смислу. Законитост власти и њених одлука јесте нужан услов њихове легитимности, али она не може никако бити једини и довољан услов, како се то жели наметнути кроз нека, на жалост, широко прихваћена мишљења, па и саму праксу коју у том смислу обликују пре свега правници, као правни практичари, за које је карактеристичан формалистички и правно-позитивистички начин мишљења, насупротив правним и политичким теоретичарима који се углавном не задовољавају самом легалистичком формом, него истичу и захтеве везане за садржај права.

Но, и међу правним и политичким, односно друштвеним теоријама уопште има и оних које припадају таквом правном догматизму и позитивизму, а које су при том и данас врло утицајне. Таква је, на пример, Веберова (Max Weber) теорија легитимних облика власти, по којој је у развијеним друштвима право, схваћено у формалистичком смислу (као закон), најважнији и довољан основ легитимности власти; при чему се таква „законита власт“ третира као само један од облика, тј. идеал-типова легитимне власти. Проблем који ту настаје, а који Вебер очигледно не уважава, јесте тај што таква власт, заснована на закону, иако одговара концепту правне државе, не мора нужно да подразумева и владавину права.¹³)

12) David Dyzenhaus, “The legitimacy of legality”, *Archiv für Rechts und Sozialphilosophie*, год. 82, бр. 3, 1996, стр. 324-60.

13) Позната је дистинкција која се у теорији прави између изворно немачког концепта правне државе (*Rechtsstaat*), који се дуго карактерисао оним ужим, формалистичким значењем у чијем је средишту појам закона, и изворно англосаксонског концепта владавине права (*rule of the law*); али се често превиђа развој самог концепта правне државе. Он је у свом раном облику, како га је конципирао Роберт фон Мол (R. von Mohl) који је, по неким изворима, у првој половини XIX в. први употребио овај појам на систематско-теоријски начин (види: Един Шарчевић, „Појам правне државе“, *Гледишта*, бр. 10-12, 1989, стр. 10; мада има и другачијих мишљења, попут оног да је Адам Милер /A. Müller/ први употребио тај израз /види: Jean-François Kervegan, „Хегел и правна држава“, *Гледишта*, *op. cit.*, стр. 27/), подразумевао једну материјалну, а не формалну, концепцију која је индивидуалну слободу узимала као највишу вредност правног система. Такође, она је укључивала и друге материјалне категорије, као што су правда, једнакост и сл. Но, након

Исходиште таквог става може бити то да се и неки недемократски, па чак и злочиначки системи власти, који се такође могу правно регулисати и законски покрити, прогласе легитимним. Међутим, и поред таквих опасних импликација које носи ово раздвајање права од правде и морала и формулисање садржински испражњеног захтева за легалношћу, позитивистички и конструктивистички начин правног и политичког мишљења¹⁴⁾ био је одлика значајног броја теоретичара, још од Хобса (Thomas Hobbes) и Бекарије (С. Beccaria), а посебно током XIX и с почетка XX века, као код Бентама (Jeremy Bentham), Џона Остина (John Austin) и Ханса Келзена (Hans Kelsen), али и касније, на пример, код Харта (H. A. Hart).

Под утицајем Остинових позитивистичких идеја¹⁵⁾, али и идеја неких других теоретичара формалистичке оријентације, Кел-

тога, већ у теорији Штала (F. J. Stahl), започиње процес формализације овог концепта, који ће свој зенит достићи у време Вајмара. Чак ће се развити и један екстремни вид тог формалног појма, који је водио даљем сужавању његовог значења, од „правне државе” као „владавине закона” ка „правној држави” као „јуристичкој држави” (*Justizstaat*), одн. „владавини судства”. Тако је концепт правне државе прошао својеврсну инволуцију од једног претежно материјалног ка формалном појму, који је подразумевао то да су политичке одлуке, закони и други акти само у формалном смислу правни (Лидија Р. Ба-ста). Данас, међутим, постоји тенденција да се начело правне државе схвати у ширем, метаправном смислу, у ком се оно приближава начелу владавине права, тј. захтеву за успостављањем демократске уставне државе; стога је то сада један интегрални, одн. двоструки формално-материјални појам, као резултат споја његовог позитивно-правног и политичког поимања.

- 14) Позитивно-правна командна теорија права представља једну посебну (ауторитарну) варијанту модерног правног и политичког конструктивизма, који је заснован на „конструктивистичком рационализму” (Хајек /F. A. Hayek/) као једном од два различита правца модерног рационалистичког мишљења. Хајек упозорава да је овај конструктивистички рационализам, заснован на култу чистог разума, један сиров и најекстремнији облик рационализма (Ф. А. Хајек, „Облици рационализма”, у: *Студије из филозофије, политике и економије*, Paideia, Београд, 2002, стр. 31; 33). Карактеристика политичког и правног конструктивизма јесте настојање да се друштво уреди према „умним” конструкцијама, које се сматрају рационалним обрасцем, а претпостављају унапред задате, свесно разрађене и свеобухватне планове за остваривање неке ексклузивне политичке идеје. Други и диферентан начин рационалистичког мишљења и одношења према друштвеним и политичким проблемима назива се „критичким” (Попер /K. Popper/) или „емпиристичким рационализмом” (Хајек га је раније називао и „наивним”). У основи овог приступа стоји теза о ограничености људског разума и погрешивости људског знања, те се на право и правни систем, као и на политику и политички систем, гледа као на стално експериментисање са разним покушајима и њиховим одбацивањем у корист идеја и установа које су се показале успешнијим и које су резултат релативно спонтаног еволутивног развоја (о томе у: Илија Вујачић, *Политичка теорија: Студије, портрети, расправе*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2002, гл. II: „Модерни рационализам и политичка теорија”, стр. 23-168; и одељци: „Политичке идеологије и модели политичког мишљења”, „Конструктивистички и еволуционистички приступ”, стр. 255-274).
- 15) Остин је у XIX веку развио тзв. императивну теорију права, заступајући школу правне јуриспруденције, а структурални елементи његове дефиниције права су: суверен (чија је власт правно неограничена) као творац позитивног закона, закон као заповест, право као скуп заповести, дужност, деликт и санкције; док се питањима основа легитимности власти и мотива за послушност није ни бавио. Видети: „Правни позитивизам: Џон

зен, који је иначе био либералне политичке оријентације, утемељио је своју „чисту“ теорију права (тј. „научну” правну теорију). Он је сматрао да у правној теорији нема места природно-правним идејама које су за њега биле само заблуде. Стога је то његово „чисто право“, очишћено од оваквих природно-правних заблуда, било сведено на онај уски појам легалности; а то је значило схватање правног система само као хијерархије правних норми са усклађеношћу оних нижих с вишима, док највиша уставна („основна“) норма не подлеже том критеријуму испитивања. И код Келзена је, такође, принуда битан елемент дефиниције права; чак, по њему, та специфична техника остваривања правне норме, тј. заповести, јесте суштина тако схваћеног правног поретка и државе. Таквим правно-позитивистичким ставом Келзен је, као и многи други припадници те школе, настојао да обезбеди вредносну неутралност правног система и државе. Но, то је завршило у таквом вредносном релативизму по коме, како је он у својој ранијој фази истакао, нема разлике између демократије и деспотије, пошто су обе наводно правни пореци.¹⁶⁾ У складу с тим је и његово становиште да самовоља деспотске власти не значи ништа друго до правну могућност аутократе да, по својој вољи и без ограничења, доноси, мења и укида опште или посебне правне норме; те онда и не чуди његово признавање сваке суверене (државне) воље у форми закона за право. Он ће тиме, како је оценио Данило Баста, разорити правду као кључну категорију правне филозофије и теорије.¹⁷⁾

Лео Штраус (Leo Strauss) је, са природно-правне позиције, жестоко критиковао такав вредносни релативизам, по коме су све вредности истог ранга, као и одбацивање природног права ради наведеног разликовања „чињеница“ од „вредности“, истичући да то води нихилизму као „вредносном изједначавању узвишености и нискости“.¹⁸⁾ Управо су на рачун Келзенове „научне” теорије права упућене чувене Штраусове речи, заоденуте у генералну критику савремене друштвене науке: „Наша друштвена наука може да нас упуту, мудро или разборито, на методе којима можемо да дођемо до ма ког циља... зато што је неспособна да нам помогне да

Остин“; интернет: www.ius.bg.ac.yu/prof/materijali/dajgor/jusnaturalizam%20i%20pravni%20pozitivizam.ppt.

16) Такве ставове Келзен је изнео у свом раду *Allgemeine Staatslehre* (1925), али их је избацио у његовој проширеној верзији, објављеној после II светског рата под насловом *General Theory of Law and State* (в. *Onuma теорија права и државе*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1951).

17) Видети: Ханс Келзен, *Шта је правда*, са поговором Данила Басте: „Келзеново разарање правде“, „Филип Вишњић“, Београд, 1998.

18) Љубомир Тадић, „Развитак и криза природног права у делу Lea Straussa“, поговор у: Leo Strauss, *Природно право и историја*, ПЛАТΩ, Београд, 1997, стр. 240.

направимо разлику између законитих и незаконитих, праведних и неправедних циљева. Таква наука је средство, и ништа више но средство. Створена је да буде слушкиња било које силе или било ког интереса...“; јер „пружиће савет са подједнаком готовошћу и тиранима и слободним људима.”¹⁹⁾ Овако оштар став Штраус је изнео пошто је искуство већ било показало да је прибегавање правном позитивизму ради вредносне неутралности и избегавања идеолошких злоупотреба права, било не само неуспешно, него да је имало контра-ефекат, јер је управо такво становиште дало потпору ауторитарним, па и оним тоталитарним режимима, попут националсоцијалистичког и стаљинистичког.²⁰⁾

Често се истиче да правно-позитивистичке теорије и њихов „бахат став према праву као пуком инструменту у рукама политичке (само)воље“²¹⁾, имају корене у Хобсовој теорији суверенитета која раздваја морал од права, формулишући као основ обавезности позитивног права не његов морални, већ принудни карактер. За Хобса је, наиме, закон само израз суверене политичке воље иза које стоји довољна сила, тј. моћ, која може да обезбеди њено спровођење упркос отпору, и он је као такав једино мерило добрих и рђавих радњи. Идући том линијом и свдећи целокупно право само на оно које важи и које се спроводи, а које проглашавају органи државне власти, уз његово искључиво инструментално одређење као средства политичке воље и третирање државне принуде као његовог битног елемента, правни позитивизам је искључио сваки метаправни основ (вредносни, етички, природно-правни, политичко-филозофски или правно-филозофски) права и правног система, чиме су искључени и сви ванправни критеријуми за њихово испитивање и критику. Испитивање позитивног права се ту своди само на испитивање његове ефикасности. Међутим, критеријум ефикасности не може бити сам по себи и критеријум легитимности, јер ефикасност у спровођењу закона може бити само резултат државне принуде, а не и његове прихваћености као легитимног права. Такође, постоје и она права, као што су основна права човека, која су увек легитимна, чак и ако нема њиховог ефикасног остваривања. С друге стране, неефикасност у спровођењу права може значити и да се оно не прихвата, те као један вид аномије, то може бити

19) Leo Strauss, *Природно право и историја*, *op. cit.*, стр. 11.

20) Више о критици повлачења у правни позитивизам под видом идеолошке неутралности у: В. Становчић, „Правни позитивизам, релативизам и ‘вредносни неутрализам’: Поистовећивање легалитета и легитимитета“, *Правни живот*, бр. 10, Београд, 1986.

21) Наведено према: Илија Вујачић, *Политичка теорија: Студије, портрети, расправе*, *op. cit.*, стр. 267.

индикатор кризе легитимности власти. Аномија, као стање које се одликује или одсуством правних и других норми или њиховим непоштовањем и губитком њихове друштвене вредности (Емил Диркем /Émile Durkheim/), и jeste један облик кризе легитимности. И не само то, већ је она и „стање болесног друштва“²²⁾, односно показатељ „искварености поретка“²³⁾.

Али, како смо истакли, људима је номичност урођена потреба, те је добар закон нешто што је подједнако корисно и потребно и грађанима и власти. Но, да би био добар, закон мора испуњавати одређене квалитативне услове, то јест мора одражавати неке, у то време општеприхваћене, стандарде и вредности. Због тога, како наглашава Коста Чавошки, критеријум позитивног права мора бити „природно право, као један скуп моралних предпозитивних норми на основу којих се може процењивати да ли је позитивно право рђаво или добро, и хоће ли потом држава, која се на таквом праву заснива, бити рђава или добра“²⁴⁾. То значи да су циљ и сврха права његови изузетно битни елементи, који пресудно утичу и на његову легитимност. Право мора свој смисао имати у тежњи ка достизању идеала правде, ма колико овај био недостижан, јер би у супротном била изневерена и сама његова цивилизацијска улога.

И поред тога, правни позитивизам је и у теорији и у пракси игнорисао захтеве правде и морала, као и друге тзв. метаправне категорије и критеријуме. Полазећи од погрешне тезе да је „процес 'развода брака' између права и морала историјски започео... још у време римског права“, те стварајући лажну представу да је „свет система иморалистичка стварност“, дошло се до таквог позитивистичког закључка да је „морализаторски однос до таквог света (правног и политичког система – прим. А. М.) просто-напросто ирелевантан“ и, штавише, да „... тежи да поприми донкихотовске димензије 'јуриша на ветрењаче“²⁵⁾. Теза да је раздвајање права од морала одлика још римског права не стоји, јер је и сам Цицерон правно разлику између позитивног права (*ius positive*) и природног права (*ius naturale*), сматрајући ово друго за извесне етичке,

22) Војислав Становчић, „Проблеми легитимности политичке власти“, *op. cit.*, стр. 110.

23) Тако о аномији говори Коста Чавошки у раду: „Владавина права и аномија“, у: Миодраг Јовичић (ур.), *Успостављање модерне демократске и правне државе у Србији*, САНУ, Београд, 1997.

24) Нав. према: Душан Павловић, „Филозофски основи права“, приказ књиге: Коста Чавошки, *Увод у прав о I: Основни појмови и државни облици* (Издавачка агенција Драганић, Београд, 1994), *Српска политичка мисао*, бр. 1, ИПС, Београд, 1995, стр. 254.

25) Ове ставове, који су потпуно у духу правно-позитивистичког приступа, изнео је Дејан Јеловац у: „Kako је mogućа građanska neposlušnost u savremenom demokratskom poretku“; интернет: www.radiostudent.si/projekti/demokracija/teksti/28nepokorscinash.html.

по рангу више принципе, с којима оно прво мора бити усаглашено да би било важеће. Управо је у оквиру школе природног права и развијена најјача критика правног позитивизма. Реч је о једној хуманистичкој традицији која је веома стара и која се протеже још од тзв. класичне природно-правне доктрине, зачете у старој Грчкој (по мишљењу Штрауса, њен утемељивач је био Сократ). Иако су природно-правне идеје одбациване од правних позитивиста као „бесмислене“ и „наивне“ или као нешто што представља, како још каже Келзен, „охолост“, па чак иако се и ван правно-позитивистичког круга сматра да оне представљају један политички идеал који није дао много практичних резултата, оне ни данас нису изгубиле на свом значају. Јер, као што је Густав Радбрух (Gustav Radbruch) још 1929. године истакао у виду једног од својих афоризама: „Идеје природног права су можда биле заблуда, али најплоднија заблуда која се могла замислити“.²⁶⁾

Овом теоретичару припада ауторство над оним и данас веома коришћеним појмовима, као што су „законско неправо“ и „надзаконско право“. Када говори о феномену „законског неправо“, он има у виду доказиво неисправно позитивно право које не може имати никакво оправдање за своје важење. Тако је, рецимо, сматрао да када је реч о законима са самовољним садржајем, који „људска права самовољно одобравају и одричу људима, онда ти закони немају важење, онда им народ не дугује послушност, онда и правници морају наћи храброст да им порекну карактер права“²⁷⁾. И не само то, већ Радбрух иде и корак даље, па за државу у којој постоји такво „законско неправо“ каже да је то „неправна држава“ (*Unrechtsstaat*). С друге стране, под појмом „надзаконског права“ он подразумева природно право (или „умно право“) као извесна правна начела која су јача од било ког закона, али не третирајући их у смислу неког надпозитивног права, него пре у смислу оног што бисмо могли назвати „позитивирано природно право“, као што су то данас основна права човека и грађанина, која он и експлиците помиње, мада она у његово време још нису била универзално кодификована, већ само кроз оне чувене националне декларације најразвијенијих земаља. Такво „надзаконско право“ он узима као критеријум исправности и праведности закона, настојећи, дакле, да нађе позитивно-правне основе за то, уз избегавање позивања на неко надпозитивно право (нпр. природни разум и сл.), што представља и једну од тачака континуитета у његовој теори-

26) Наведено према: В. Становчић, „О основама и карактеру политичке облигације грађана“, *op. cit.*, стр. 20.

27) Густав Радбрух, *Филозофија права* (1932), Нолит, Београд, 1980, стр. 266.

ји, без обзира на њене различите фазе.²⁸⁾ То је, како оцењује Молнар, био компромис између, с једне стране, правног позитивизма и вредносног релативизма, као Радбруховог основног опредељења, и с друге, природног права и вредносног апсолутизма.²⁹⁾

По Радбруху, три утемељујуће вредности права су: правда (у смислу недискриминације, односно „једнаког поступања са једнакима“, и она се узима као апсолутна вредност, неизводљива из неке друге вредности), сврсисходност (у смислу корисности за народ) и (правна) сигурност (као непроизвољност у стварању, тумачењу и примени права)³⁰⁾. Али, како је био свестан правне стварности и тешкоћа да се оствари оваплођење и сигурности и правде у праву, он је решење нашао у формули по којој би правна сигурност и позитивно право које је обезбеђује имали предност, па чак и када је то позитивно право садржински неправедно и несврсисходно, а само у случају неподношљиво неправедног права, када је реч о „неисправном праву“ тј. „законском неправу“, предност би имала правда пред којом онда такав закон мора устукнути.³¹⁾ Такво схватање названо је „Радбрухова формула“, и она ће бити имплементирана у немачкој правној пракси, посебно од стране немачког Уставног суда, као једно од средстава правног савладавања тоталитарне прошлости, односно као „посебан облик правног гоњења одговорних за почињено неправу у време (пост)тоталитарних режима“³²⁾; при чему се мисли на елиминисање последица правног система како тоталитарног нацистичког режима (у тзв. западнонемачкој варијанти Радбрухове формуле), тако и оног посттоталитарног кому-

28) На континуитет Радбрухове теорије у тежњи да се избегне позивање на надпозитивно право ради оспоравања исправности закона, указује Данило Баства, у: „Петнаест минута о природи Радбрухове формуле“, *Архив за правне и друштвене науке*, год. 82, бр. 1-3, 1996, стр. 3-10.

29) Иако је првобитно био склон правно-позитивистичком приступу, Радбрух је касније, са доласком нациста на власт у Немачкој, а нарочито после рата, постао његов оштар критичар, сматрајући да су управо позитивизам и лутеранство онемогућили отпор нацистичким законима. Стога ће управо позни Радбрухови радови бити „први допринос Немачке развоју теорије демократске уставне државе...“ (Александар Молнар, „Правно савладавање тоталитарне прошлости“, у: исти аутор, *Расправа о демократској уставној држави: Грађанска непослушност*, Самиздат Б92, Београд, 2002, гл. XXIII, стр. 162). У те његове позне списе спадају три текста која су касније уврштена у *Филозофију права*: „Пет минута филозофије права“ (1945), „Законско неправу и надзаконско право“ (1946) и „Правда и милосрђе“ (1949); такође, ту спада и његов недовршени „Поговор“ (1947) који је, у склопу са осталим текстовима, објављен тек 1999.

30) У свом „Поговору“ за *Филозофију права*, он је додао још једну вредност права – истинитост, као „сестру правде“. Она, у Молнаровој интерпретацији, значи „веродостојно и транспарентно формулисање садржаја правне регулативе“ (*ibid.*, стр. 165, фн. 8).

31) О томе видети: Густав Радбрух, *Филозофија права*, *op. cit.*, стр. 288.

32) А. Молнар, „Правно савладавање тоталитарне прошлости“, *op. cit.*, стр. 162; видети и цео одељак ове главе: „Густав Радбрух и његова формула“, стр. 162-87.

нистичког режима у ДДР (у тзв. уједињено-немачкој варијанти ове формуле).

Може се рећи да је утицај традиције природног права данас више него икад присутан, с обзиром на чињеницу да се доминантне теорије о људским правима ослањају на те старије хуманистичке теорије, као и на то да је једна од специфичних карактеристика нашег времена својеврсна „еуфорија људских права“ (Р. Драјер / Ralf Dreier/), како у теорији, тако и у пракси. Премда су данас ова права позитивирана и у оквиру међународног права и у националним правним порецима, кроз уставно и законско право готово свих земаља, тј. свих чланица УН, она се и даље сматрају природним или, речено у духу америчке „Декларације независности“, „неотуђивим“. Суштину теорија о људским правима чини природно-правно становиште да постоје извесна фундаментална права која човек стиче самим својим рођењем и постојањем као људско биће, те да му се она морају признавати без обзира на то да ли их позитивно право прописује или не, а и само ово право мора бити усклађено с њима да би се могло сматрати валидним. Основна права човека, дакле, претходе држави и политичкој власти, те су старија од њих и не могу бити њихова творевина, односно таква права људима не даје власт, јер им она не даје ни живот (идеја да је егзистенција човека независна од политичке заједнице у којој живи); а њихова заштита је управо основна функција и сврха власти. И не само што власт у случају угрожавања и непоштовања ових права губи легитимност на унутрашњем плану, пред својим грађанима, и тиме и право да захтева њихову послушност, него се излаже критици и осуди од стране међународне цивилне јавности, а у случају њиховог систематског и грубог кршења, она губи легитимност и у међународним политичким круговима, уз све пратеће последице које из таквог начина владања могу произићи. Јер, једноставно владајућа идеја је да су „људска права и слободе не само елемент човекове еманципације и социјалног и културног напретка, већ и светског мира и међународног поретка.“³³⁾ Овакве концепције људских права имале су значајан удео у спровођењу до краја оног преокрета који је започео с нововековним оживљавањем теорија друштвеног уговора, а који се тиче основа и карактера политичке облигације грађана и улоге њихових слобода и права. Људска и грађанска права и слободе након Америчке и Француске револуција из XVIII века постали су нов, а данас и кључни елемент у процесу легитимизације власти. Према савременим политичким и

33) Наведено према: Војислав Становчић, „Проблеми легитимности политичке власти“, *op. cit.*, стр. 68.

уставно-правним теоријама, и то не само оним искључиво или уже оријентисаним на тематику људских права, то какав положај има човек и грађанин у неком политичком тј. уставном систему јесте најважније за утврђивање карактера тог система. Чак, на достигнутом степену развоја, „појам људских права постаје нека врста неопходног корелата појма грађанске непослушности“³⁴⁾.

Принципи људских права су данас они меродавни принципи који, како би рекао Хабермас, имају добре разлоге у своју корист, те као такви они легитимишу и сам устав, то јест демократску уставну државу. По Хабермасу, наиме, политичкој власти у модерној уставној држави не само да је потребан, него је она и способна за један виши степен легитимитета, или моралног оправдања. Тако висок легитимизацијски захтев који демократска власт сама пред себе поставља огледа се у њеном очекивању да грађани признају правни поредак, не из страха од казне и државне принуде, већ на добровољној бази, у виду властите побуде. Полазећи од става да је сама идеја правне државе израз „напетог односа“ између легалитета и легитимитета, као „два узајамно повезана момента“, наглашава се да и у демократској правној држави, без обзира на такав њен карактер, легална правила могу бити нелегитимна, управо са становишта ових општеприхваћених и за све разумљивих моралних принципа на којима се и темељи очекивање власти да ће је грађани добровољно признати. Држећи се оног критичко-рационалистичког приступа, у оквиру кога се право и политика схватају као изразито ревизионистичке категорије, Хабермас заправо указује на недовршеност пројекта демократске правне државе: „Из ове историјске перспективе, правна се држава не појављује као готова творевина, већ као наслеђени и иритирајући подухват, који се заснива на томе да под променљивим околностима може да одржава, да обнови или прошири један легитимни правни поредак.“³⁵⁾ У том смислу, када дође до кризе легитимности, тј. легалне повреде легитимитета или, другим речима, неправде у легалним облицима, илегалне акције грађанске непослушности представљају само експерименте који доприносе одржавању виталности демократског поретка и самог веровања грађана у његов легитимитет.³⁶⁾ Због то-

34) Ивана Спасић, „Грађанска непослушност“, у: Предраг Крстић (ур.), *Критички појмовник цивилног друштва* (II), Група 484, Београд, 2004, стр. 43.

35) Jürgen Habermas, „Грађанска непослушност – тест за демократску правну државу“, *Гледиста*, бр. 10-12, 1989, стр. 59

36) Ту се Хабермас слаже са Дворкином (видети: Ronald Dworkin, „Civil disobedience“, у: исти аутор, *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Mass., 1977, стр. 206 и даље; такође и: Jürgen Habermas, „Грађанска непослушност – тест за демократску правну државу“, *op. cit.*, стр. 60).

га, по Хабермасу, када дође до кризе легитимности власти, отказивањем своје послушности, непослушни грађани, као својеврсна последња инстанца, врше улогу „чувара легитимитета“ демократске правне државе.

Но, Хабермас је, у складу са својим дискурзивним моделом демократије³⁷⁾ и оквиру своје критичке анализе касно-капиталистичког система либералне демократије, изложио тезу о кризи легитимности власти као хроничном стању и једном од кључних обележја модерних друштава. По њему, легитимацијска криза је последица неразрешивих противречности које су инхерентне развијеним друштвима тзв. државног капитализма.³⁸⁾ Стога је она израз дубље, структуралне кризе капитализма и њом изазване кризе административног уплитања, која је произвела повећану потребу за легитимизацијом државне власти, а онда и кризу грађанске политичке јавности. Хабермас примећује да је у таквим условима систематског ограничавања јавности у њеном рационализујућем потенцијалу, идеја о грађанском самозаконодавству постала архаична. Међутим, како је, у складу с његовом теоријом комуникативног деловања, дискурзивна комуникација основна норма демократије и извор легитимације политичког одлучивања на свим нивоима, за њега су легитимни само они интереси и на њима засноване одлуке који су у слободном и јавном дијалогу грађана аргументовано одбрањени као општи интереси и око којих је тим путем постигнута рационална сагласност. Отуда, по овом схватању, у позном капитализму постоји перманентни легитимацијски дефицит у процесима политичког одлучивања. Дефицити легитимитета настају увек, како он каже, када се не подударају аутори и адресати политичких одлука. Услед таквих хроничних дефицита легитимације, политичко-административне структуре и могу да доносе политичке одлуке које су наводно у општем интересу, а у ствари су само резултат компромиса њихових посебних интереса.

Без обзира на разнолика теоријска гледишта, у политичкој пракси постоје различити облици или стања кризе легитимности политичке власти. Другим речима, она се манифестује на различите начине који су условљени и степеном нелегитимности. Поред већ поменуте аномије, као масовног непоштовања постојећих правних прописа, али и моралних и других вредности и стандарда,

37) О Хабермасовом дискурзивном моделу демократије више у: Александра Мирковић, „Дискурзивна демократија као специфичан облик делиберативно-демократског модела“, *Српска политичка мисао*, бр. 1, ИПС, Београд, 2009, стр. 45-84.

38) Тим се проблемом Хабермас бавио у свом познатом делу *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu* (Naprijed, Zagreb, 1982).

то су и: бојкот робе (нпр. у Америци или Индији под колонијалном британском влашћу), пасивни отпор, активни отпор који некада поприма и облик терористичких аката (што је данас веома раширена појава на глобалном нивоу), побуна и револуција.

Иако, неки савремени теоретичари, попут Драјера и Александра Молнара, настоје да утврде прецизан, позитивно-правни критеријум легитимности власти и њених одлука, односно поуздан и јасан основ оправдане грађанске непослушности, везујући га за људска права као позитивирана природна права, у теорији још нема сагласности око ових легитимизацијских основа и критеријума. А то значи да остаје отворено питање на којој тачки или на ком свом степену криза легитимности изискује престанак политичке (и правне и моралне) облигације грађана на послушност. Такође, има и оних мишљења да не само што постоје потешкоће у формулисању јединствених и универзалних основа политичке облигације, него да је то и немогуће с обзиром на културну разноликост савремених друштава. Тако, рецимо, Парек (Bhikhu Parekh) са становишта мултикултурализма критикује савремене „монокултурно оријентисане теорије“ политичке облигације (а имајући заправо у виду Ролсову (John Rawls) теорију правде) које, по угледу на оне старе филозофије, полазе од погрешне претпоставке културно хомогеног друштва, те формулишу одређене експланаторне и нормативне принципе с претензијом на њихово универзално важење за све чланове одређеног друштва и људе уопште. По њему, док је некада било који такав принцип који је заступан као основ политичких обавеза (пристанак, правичност, опште добро, самоостварење и др.) заиста могао имати поуздану примену и дејство са релативно једнаком моралном снагом за већину чланова неког друштва, данас то више није случај због значајне културне различитости унутар модерних друштава, чији припадници основ своје политичке облигације дефинишу различито, у зависности од средишњих вредности своје културне традиције. Стога, овај аутор закључује: „Добро промишљена теорија политичке облигације, као и легитимности и власти, нужно ће бити танка и формална, остављајући довољно моралног простора да се различито испуни у различитим моралним традицијама“.³⁹⁾

Има, међутим, и оних аутора који су такође генерално изразили скепсу у капацитете теорије да да неку општеважећу формулу легитимности политичке власти, али који су се ипак упустили у тај ризик. Тако је, на пример, Франц Нојман (Franz Neumann), и по-

39) Bhikhu Parekh, "Political theory: Traditions in political philosophy", у: Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (eds.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University Press, 1996, стр. 503-18; интернет: www.fpn.bg.ac.yu/pages/p_id3/data/Bhikhu%20Parekh%20prevod.doc.

ред свог става да основ ослобађања од политичке облигације није питање „права“ и теорије, већ савести, те тврдње да „уколико теорија себи приписује ту могућност само понавља празне, апстрактне формуле“⁴⁰⁾, ипак покушао да изведе нека минимална теоријска начела са одређеним, како сам каже, политичким садржајем, чије нарушавање чини политичку власт нелегитимном и даје право сваком човеку, било да је он тиме директно погођен или не, да пружи индивидуални или колективни отпор њеним заповестима. Тај легитимацијски минимум, који Нојман изводи из става о човеку као разумном бићу, обухвата четири принципа: правну једнакост свих људи; општост закона (који погађају живот и слободу); неретроактивност закона; и поделу власти.

Ипак, једну од најпотпунијих концепција основа легитимности, која тиме омогућава и велику ефикасност у тестирању легитимитета неке политичке власти, даје професор Становчић, који је велику пажњу у свом научном раду посветио овом, по њему, кључном политичком питању. Он истиче да се легитимном политичком влашћу може назвати само она власт која је призната и која с неким ваљаним основом захтева покорвање грађана својим заповестима, а који јој онда обезбеђује и право на то. Такође, он истиче и да је својство легитимности основни начин разграничења између пуке моћи („голе силе“) и институционализоване и конституционализоване власти; а посебно указује на неопходност прављења разлике између легитимизације политичке власти, односно конкретних влада, и легитимизације или оправдања чињенице и потребе постојања државе, што се иначе често занемарује. Полазећи са таквог становишта, он издваја три области или групе чињеница које улазе у легитимизацијски основ и које због тога морају бити предмет критичке анализе у теоријским и емпиријским истраживањима легитимности неке власти. У прву такву област спадају систем вредности и циљеви, које свака власт, без обзира на историјску епоху и различитост њиховог конкретног садржаја, обећава, заговара и пропагира како би придобила подршку грађана. Затим, другу област чине средства која испитивана власт користи да би

40) Позивајући се на чињеницу да је чак и Хегел, иако то није сматрао неким правним питањем, признавао да савест човека (његов „унутрашњи глас“) може доћи у сукоб с позитивним правом, Нојман каже: „Нема општег правила које утврђује када човека његова савест оправдано ослобађа послушности законима државе. Тај проблем свако мора решити сам. Уколико се одлучује на отпор, не може се додуше позивати ни на какво право, али ће стећи наше симпатије“ (Franz Neumann, „О границама оправдане непослушности“, у: F. Neumann *Demokratska i autoritarna država: Studije o političkoj i pravnoj teoriji*, Naprijed, Zagreb, 1974, стр. 179). Но, он припада оној традицији која још не прави разлику између приговора савести и грађанске непослушности, а такође, како можемо приметити у овом његовом тексту, грађанску непослушност великим делом поистовећује и с правом на отпор тиранији.

остварила обећане и заговаране вредности и циљеве. Реч је о анализи инструментализације оног система вредности, у коју спадају политичке и правне установе и процедуре, односно политички и правни систем, али и економски систем такође. И последњу, али веома битну област испитивања легитимности чине последице и резултати деловања власти и примене одређених средстава. Њихова процена је неопходна, јер се може десити да прокламовани циљеви и вредности, иако су неспорни, избором средстава или начином њихове примене, остану нереализовани, а дата обећана изиграна (то укључује и критичку анализу односа између расположивих потенцијала и постигнутог, као и утврђивање цене одређених резултата и њихову компаративну анализу са резултатима који би се добили коришћењем другачијих средстава и поступака).⁴¹⁾ Ова подручја легитимизације одликују се, међутим, и неким противречностима, тако да поједини елементи могу припадати сваком од њих, као што је то случај с правом: оно спада првенствено у област средстава, тј. има инструментални карактер у односу на циљеве-вредности, али оно може и само фигурирати као вредност, а такође може бити и резултат остваривања неких вредности, на пример вредности владавине права. Насупрот обичају да се у разматрање узме само једна или две од ових области, Становчић инсистира на потреби да се све оне испитају, и то како појединачно, тако и кумулативно, јер да би нека власт имала ваљан легитимацијски основ и била верификована као легитимна, мора задовољити у сва три ова подручја.

Можемо, дакле, закључити да ако се, на основу оваквог тестирања легитимности, одриче постојање тог својства некој власти (или неком закону, политичкој мери, одлуци, па и читавом правном и политичком систему), за политички (само)свесне грађане, са развијеном цивилном политичком културом и изграђеном снажном моралном и интелектуалном личношћу, то би био више него јасан знак да таква власт не заслужује њихово уважавање и послушност. То би за њих значило границу где престаје важење њихове политичке облигације, а актуелизује се не само њихово природно право, већ и њихова природна дужност на спровођење грађанске непослушности, која би, уколико је успешна, требало да резултира у отклањању легитимизацијског дефицита и враћању политичке власти у легитимне, демократске уставне оквире или, пак, у успостављању истих, ако они нису били раније у потпуности развијени. То би водило превазилажењу кризе легитимности која представља најдубљу могућу политичку кризу, то јест кризу саме политичке власти,

41) О томе видети: В. Становчић, „Проблеми легитимности политичке власти“, *op. cit.*, стр. 94-6.

пошто она показује њену рањивост, а гледано на дуги рок, и њену немоћ и неспособност да се одржи. Према нека власт може да се одржава, и поред одсуства или недостатка своје легитимности, па и поред активности грађанских непослушника, захваљујући, наравно, сили која стоји иза њених заповести, када се рашири и омасови свест о њеној илегалности, и то како код њених грађана, тако и на међународном плану, код других међународних субјеката (ово је данас од посебног значаја због промењеног схватања државног суверенитета, које много еластичније тумачи традиционално начело немешања у унутрашње послове других земаља), она ће неминовно, пре или касније, доживети пропаст. Једноставно, владање без подршке својих грађана и без поштовања одређених фундаменталних вредности, а пре свега основних права човека која се данас сматрају цивилизацијском тековином првог реда, уз ослањање на голу силу, представља нерационалан начин владања, који никако не може бити трајан, а ни превише дуготрајан. То произилази из једне значајне истине да „сила не чини право и да смо дужни покоравати се само легитимној власти“⁴²⁾

Јер, грађани немају само дужности према држави и њеним законима, већ – како Дворкин истиче – и према моралу, сопственој савести, части, другим цивилима и институцијама свога друштва, те су дужни да следе законе и одлуке политичке власти само до оног момента када почињу озбиљно да сумњају у њихову праведност и легитимност. Тада започиње друга врста њихове грађанске дужности – дужност грађанске непослушности.

Aleksandra Mirovic

LEGITIMACY CRISIS AND TERMINATION OF POLITICAL OBLIGATION, OR THE RIGHT AND THE DUTY OF CIVIL DISOBEDIENCE

Summary

In this text author underlined necessity of existence of an everlasting and continuous process of legitimization of political authority, because in one democratic society the ruling authority cannot be established on some sort of *a priori* secured and continuous legitimacy or so-called self-legitimization. If it is not possible, due to absence or failure of such legitimization process, there comes a legitimacy crisis

42) Жан-Жак Русо, *Друштвени уговор: О пореклу и основима неједнакости међу људима; Расправа о наукама и уметностима*, „Филип Вишњић”, Београд, 1993, књ. I, гл. III, стр. 30.

which, in case of a serious deficit of this virtue of the authority, could create a situation implying not only possibility of cessation of validity of political obligation of citizens to obedience, but also a possibility that disobedience becomes civil duty. In line with this, the author's objective in the text is to find out whether it is possible to conclude the exact point or exact level at which the legitimacy crisis calls for cessation of this political obligation. The other objective is also to find out the fields that are encompassed within this legitimization basis and that consequently need to be an object of critical analysis in time of every testing of legitimacy of certain concrete political authority.

Key-words: Political authority, legitimacy crisis, political obligation, civil disobedience, natural rights, positive law, "legal non-law", "supra-legal law", human rights, "positived natural rights", foundation of legitimization, democratic constitutional state.

ЛИТЕРАТУРА

- Albrecht, Alfred, „Правна држава”, *Гледишта*, бр. 10-12, 1989.
- Arendt, Hannah, „Civil disobedience”, у: *Crisis of the Republic*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972.
- Арент, Хана, „О насиљу”, прев. Јасна и Илија Вујачић, у: Чедомир Чупић, *Политичка антропологија: хрестоматија*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Баста, Данило, „Петнаест минута о природи Радбрухове формуле“, *Архив за правне и друштвене науке*, год. 82, бр. 1-3, 1996.
- Баста, Лидија Р., текст у оквиру анкете: „Шта је правна држава?”, *Гледишта*, бр. 10-12, 1989.
- Чавошки, Коста, „Владавина права и аномија“, у: Миодраг Јовичић (ур.), *Успостављање модерне демократске и правне државе у Србији*, САНУ, Београд, 1997.
- Друштвени уговор”, одредница у: Мијатовић, Бошко, Вујачић, Илија, Маринковић, Танасије, *Појмовник либералне демократије*, Службени гласник, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2008.
- „Друштвени уговор”, одредница у: Срдих, Милутин, Адамовић, Љубиша С. *et al.*, *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975.
- Dworkin, Ronald, „Civil disobedience”, у: R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Mass., 1977.
- Dyzenhaus, David, „The legitimacy of legality”, *Archiv für Rechts und Sozialphilosophie*, год. 82, бр. 3, 1996.
- „Грађанска непослушност”, у: Мијатовић, Бошко, Вујачић, Илија, Маринковић, Танасије, *Појмовник либералне демократије*, Службени гласник, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2008.
- Habermas, Jürgen, „Грађанска непослушност – тест за демократску правну државу”, *Гледишта*, тема броја: „Правна држава, људска права и владавина права”, бр. 10-12, 1989.

- Habermas, Jürgen, *Problemi legitimacije i kasnom kapitalizmu*, Naprijed, Zagreb, 1982.
- Хајек, Ф. А., *Студије из филозофије, политике и економије*, Paideia, Београд, 2002.
- Jelovac, Dejan, „Kako je moguća građanska neposlušnost u savremenom demokratskom poretку?“, интернет: www.radiostudent.si/projekti/demokracija/teksti/28nepokorscinash.html.
- Келзен, Ханс, *Опита теорија права и државе*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1951.
- Келзен, Ханс, *Шта је правда*, са поговором Данила Басте: „Келзеново разарање правде“, „Филип Вишњић“, Београд, 1998.
- Kervegan, Jean-François, „Хегел и правна држава“, *Гледишта*, бр. 10-12, 1989.
- Матић, Милан, *Човек и политика*, у: Милан Матић, *Одабрана дела*, књига IV, ИПС, Београд, 2007.
- Матић, Милан, „Грађанин“, одредница у: Милан Матић, Војислав Становчић (ур.), *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Матић, Милан, Подунавац, Милан, *Политички систем: Теорије и принципи*, ФПН, Београд, 1997.
- Мировић, Александра, „Дискурзивна демократија као специфичан облик де-либеративно-демократског модела“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/09, ИПС, Београд, 2009.
- Молнар, Александар, *Расправа о демократској уставној држави 4: Грађанска непослушност*, Самиздат Б92, Београд, 2002.
- Neumann, Franz, „О границама оправдане непослушности“, у: Franz Neumann, *Demokratska i autoritarna država: Studije o političkoj i pravnoj teoriji*, Naprijed, Zagreb, 1974.
- Parekh, Bhikhu, „Political theory: Traditions in political philosophy“, у: Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (eds.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University Press, 1996; интернет: www.fpn.bg.ac.yu/pages/p_id3/data/Bhikhu%20Parekh%20prevod.doc.
- Павловић, Душан, „Филозофски основи права“ (приказ књиге: Коста Чавошки, *Увод у право I: Основни појмови и државни облици*), *Српска политичка мисао*, бр. 1, ИПС, Београд, 1995.
- Подунавац, Милан, „Појам грађанина“ (извод из: М. Подунавац, *Принцип грађанства и поредак политике*), *Република*, бр. 192-193, 1998; интернет: www.europe.com/zines/republika/arhiva/98/192/INDEX.htm.
- „Правни позитивизам: Џон Остин“, интернет: www.ius.bg.ac.yu/prof/materijali/dajgor/jusnaturalizam%20i%20pravni%20pozitivizam.ppt.
- Радбрух, Густав, *Филозофија права*, Нолит, Београд, 1980.
- Радбрух, Густав, *Правни и други афоризми*, ур. и прев. Данило Н. Баста, До-сије, Београд, 2007.
- Ролс, Џон, *Теорија правде*, Службени лист, Београд, ЦИД, Подгорица, 1998.
- Русо, Жан-Жак, *Друштвени уговор: О пореклу и основима неједнакости међу људима; Расправа о наукама и уметностима*, „Филип Вишњић“, Београд, 1993.
- Спасић, Ивана, „Грађанска непослушност“, у: Предраг Крстић (ур.), *Критички појмовник цивилног друштва* (II), Група 484, Београд, 2004.

- Становчић, Војислав, „Чему се покоравати државној власти? Увод у разматрање о условности и двостраности политичке обавезе грађана”, *Наше теме*, бр. 9, 1986.
- Становчић, Војислав, „Декларације о правима и слободама у Америчкој и Француској револуцији”, *Анали Правног факултета*, бр. 6, Београд, 1989.
- Становчић, Војислав, „Легалитет и легитимитет“, *Идеје*, бр. 4, Београд, 1986.
- Становчић, Војислав, „О основама и карактеру политичке облигације грађана”, *Анали Правног факултета*, бр. 1-4/01, Београд, 2001.
- Становчић, Војислав, „Правни позитивизам, релативизам и ‘вредносни неутрализам’: Поистовећивање легалитета и легитимитета”, *Правни живот*, бр. 10, 1986.
- Становчић, Војислав, „Проблеми легитимности политичке власти”, *Глас*, ССCLXVI, књига 26, САНУ, Одељење друштвених наука, Београд, 1992.
- Становчић, Војислав, *Власт и слобода*, УПН, Чигоја штампа, Београд, 2003.
- Stevanović, Branislav D., “Theoretical and valuable foundations of the right to civil disobedience”, *Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology and Psychology*, Vol. 4, No. 1, 2005; интернет: www.ceeol.com.
- Strauss, Leo, *Природно право и историја*, ПЛАТΩ, Београд, 1997.
- Шарчевић, Един, „Појам правне државе”, *Гледишта*, бр. 10-12, 1989.
- Тадих, Љубомир, „Развитак и криза природног права у делу Lea Straussa“, поговор у: Leo Strauss, *Природно право и историја*, ПЛАТΩ, Београд, 1997.
- Тасић, Ђорђе, *Проблем оправдања државе*, Државна штампарија Краљевине СХС, Београд, 1920.
- Вујачић, Илија, *Политичка теорија: Студије, портрети, расправе*, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Walzer, Michael, *Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship*, Harvard University Press, Harvard, 1970.

Abstract

In one democratic society basic legitimacy of political authority is provided by getting support of citizens on fair and free elections. However, that does not imply that each government formed in legal way and functioning in accord with the principle of legality is always and by principle of automatism legitimate. The support of the citizens, one given to some political authority in the process of its formation, cannot provide some *a priori* continuous legitimization. Therefore in current theory there is underlined a necessity for an everlasting and continuous process of legitimization of political authority. If that fails, there comes a legitimacy crisis which, in case of serious legitimization deficit, can create a situation implying not only possibility of cessation of validity of political obligation of citizens to obedience, but also a possibility that disobedience becomes civil duty. It is a consequence of the fact that political obligation of the citizens toward their government should be proportional to the level of its legitimacy... In addition, starting with

the principle that legitimacy is one of the key categories in political sciences and has normative character, it is underlined that testing of the legitimacy cannot be limited only to the analysis of social support to some government, or to the analysis of given foundations and ways of functioning of the government (that is, to legality of its formation and functioning). Instead of it, it is underlined that it is necessary to provide for a more thorough and critical testing including not only “given”, but also “ordered” (implying defined qualitative preconditions and standards that one government should fulfill in order to be considered a legitimate one.) This comprehension is founded as a consequence of development of critical awareness on the nature of political obligation and the basis of legitimacy of political authority, or, in other words, on the grounds of development of civil self-consciousness. The issue of legitimacy of political authority has been a very old issue, in the context that political theoreticians and practicing people and many other people have been trying to provide definition for establishment of its foundations and principles. Also, since ancient times the crisis of legitimacy of political authority has been noted as almost a chronic phenomenon. It was only through development of contemporary democratic theory and practice that modern society with its liberal- representative system of responsible government demanding not a mere passive obedience but also support of citizens and their political participation, has become aware of this crisis and its consequences, as well as the need for overcoming it in the way that would not infringe democratic achievements of civilization development.